

Αρχαίος Ελληνικός κόσμος και Βυζάντιο στο έργο του Ρήγα

ΛΟΥΚΑΣ ΑΞΕΛΟΣ, Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής των Εκδόσεων ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ και του περιοδικού ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ, Ελλάδα
Email: info@stochastis.gr

Εισαγωγικά

Είναι τέτοιο το εύρος αλλά και το βάθος του πολιτισμικού, ιδεολογικού και πολιτικού κόσμου του Ρήγα, που φυσικό ως ένα βαθμό είναι, θα έλεγα, να οδηγεί σε προσεγγίσεις διαφορετικές ή σε εν μέρει διαφορετικές αποτιμήσεις του έργου του.

Η επιμονή των μελετητών να αναδείξουν την «δική τους» εκδοχή, ενώ είναι καθ' όλα θεμιτή στον βαθμό που στηρίζεται, βαδίζει ή συμβαδίζει με τις πηγές και το λοιπό αποδεικτικό υλικό, αρκετά συχνά αποκλίνει ή και εκτροχιάζεται με το να αποσπά από το όλον έργο ένα επιμέρους τμήμα του, που είναι κατά τον συγγραφέα «η μεγάλη πραγματική εικόνα που όλοι μέχρι τώρα δεν είχαμε ανακαλύψει».

Μια ανάλογη περίπτωση παραγνώρισης «του δάσους», αποτελεί και η περίπτωση με την οποία θα ασχοληθώ στο παρόν κείμενο, προσπαθώντας με βάση το υπαρκτό-γραπτό υλικό να ανιχνεύσω το βάρος της παρουσίας του αρχαίου ελληνικού κόσμου και του Βυζαντίου στο έργο του Ρήγα.

Ως εκ τούτου, ο στόχος μου πρωτίστως επικεντρώνεται στην παράθεση του όποιου υλικού προκύπτει από την συστηματικά επαναληπτική ανάγνωση του έργου του και, δευτερευόντως, στην έκθεση των συμπερασμάτων που η ίδια η καταγραφή θα μας αναδείξει.

Οι απαντήσεις βρίσκονται στα κείμενα

Ως αφετηριακό τεκμήριο της σχέσης του Ρήγα με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο μπορεί να θεωρηθεί ένα βιβλίο που ανήκε στην προσωπική, νεανική βιβλιοθήκη του και το οποίο διασώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Πρόκειται για μιαν έκδοση αρχαίων γεωγράφων (Πρόκλου, Αράτου, Κλεομήδου, κ.ά.) που εκδόθηκε στην Βασιλεία το 1561 και στο οποίο σε μια λευκή σελίδα καταγράφεται η ταυτότητα του κατόχου (Ρήγα Κυρίτζη Βελεστίνου άτάροισι ποτί έντί καί τούτο).^[1]

Το 1790 ο Ρήγας κατά την πρώτη του επίσκεψη στην Βιέννη εκδίδει, ως γνωστόν, τα δύο πρώτα του έργα. *Το σχολείον των ντελικάτων εραστών* και το *Φυσικής Απάνθισμα*.

Το *Σχολείον* περιλαμβάνει έξι διηγήματα-νουβέλες, αντλημένα από τους τέσσερεις πρώτους τόμους των *Contemporaines* του Ρετίφ ντε λα Μπρετόν. Όπως είναι φανερό, ο Ρήγας ανασύρει από την «ανεξάντλητη» πηγή διηγημάτων (261 διηγήματα εν συνόλω, συγκεντρωμένα σε 42 τόμους) του Μπρετόν μόνον έξι και ανάμεσα σε αυτά τον *Νέο Πυγμαλίωνα*, που αποτελεί αφορμή για μια νοητή μεταφορά στην αρχαία Ελλάδα, δίνοντας την δυνατότητα στον Ρήγα να αναπτύξει μέσω εμβόλιμων αρχαιογνωστικών σημειώσεων^[2] συνειρμούς και αναγωγές για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο.

Στο δεύτερο βιβλίο του το *Φυσικής Απάνθισμα*, ο Ρήγας στον εμβληματικό «Προς αναγνώστας» πρόλογό του, αποκαλύπτει σαφώς στο πού εστιάζεται η ματιά του όσον αφορά το παρελθόν.

«Κάθε νουνεχής φιλόπατρις λυπεΐται βλέποντας τούς δυστυχεΐς απογόνους τών εύκλεεστάτων Άριστοτέλους και Πλάτωνος ή πάντη γεγυμνωμένους από την ιδέαν τής φιλοσοφίας ή, αφού έγήρασαν έπικεκυφότες είς μόνα τά σπάνια τής έλληνικής διαλέκτου βιβλία, έκαρποφορήθησαν πολλά ή όλίγον ή παντελώς... "Όντας φύσει φιλέλλην, δέν εύχαριστήθην μόνον άπλώς νά θρηνήσω την κατάστασιν του Γένους μου, αλλά και συνδρομήν νά έπιφέρω έπάσχισα...»^[3]

Και στο *Φυσικής Απάνθισμα*, ένα έργο σταθερά προσηλωμένο στα σύγχρονα (της εποχής του) επιστημονικά δεδομένα και επιτεύγματα, οι υπομνήσεις, συγκρίσεις και αναγωγές με τα επιστημονικά δρώμενα του αρχαίου ελληνικού κόσμου είναι εμφανείς με τις αναφορές του στο κεφάλαιο «Περί γης» στον Πτολεμαίο και την υπόμνηση ότι πολύ πριν τον Γαλιλαίο οι Νικήτας ο Συρακούσιος, Φιλόλαος και Αρίσταρχος ο Σάμιος επενόησαν πρώτοι «τήν καθημερινήν περίοδον τής Γης περι τόν άξονά της». Σε αυτό το πνεύμα βρίσκονται και οι παρατηρήσεις του για την αναφορά του Πλάτωνα στην Ατλαντίδα στον *Τίμαιο*, στον σιφώνα του Αρχιμήδη, αλλά και τις παρατηρήσεις του Αριστοτέλη πάνω στα οστρακόδερμα.^[4]

Το 1796 ο Ρήγας επιστρέφει στην Βιέννη όπου και αναπτύσσει έντονη εκδοτική και πολιτική δραστηριότητα, θέτοντας σε εφαρμογή το συνολικότερο εκδοτικό του πρόγραμμα με τελικό στόχο την κάθοδο στην Ελλάδα. Στο σύντομο διάστημα της παραμονής του στην Βιέννη, πριν την κάθοδό του στην Τεργέστη και την σύλληψή του στις 19 Δεκεμβρίου 1797, εκδίδει τις μεταφράσεις *Ηθικός Τρίπους*, *Νέος Ανάχαρσις*, τα κατασχθέντα από την αυστριακή αστυνομία *Νέα Πολιτική Διοικήσεις* και *Εγκόλπιον [Στρατιωτικόν]*, τους χάρτες η *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και τέλος σε μονόφυλλο την εικόνα του *Μεγάλου Αλεξάνδρου*.

Το πρώτο από τα κυκλοφορήσαντα το 1797 έργο του Ρήγα είναι, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο *Ηθικός Τρίπους*. Πρόκειται για την συγκέντρωση σε έναν ενιαίο τόμο τριών διαφορετικών έργων. Τα δύο πρώτα μεταφρασμένα από τον Ρήγα είναι *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιου και *Η Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ, το δε τρίτο μεταφρασμένο από τον σύντροφό του Αντώνη Κορωνιό είναι ο *Πρώτος Ναύτης* του Γκέσνερ. Και μόνο ως επιλογή τα *Ολύμπια* του Μεταστάσιου αποκαλύπτουν τον σαφή προσανατολισμό του Ρήγα. Ως εκ

τούτου, είναι προφανές ότι το σύνολο σχεδόν των υποσημειώσεων έχουν ως σημείο αναφοράς τον χώρο της αρχαία Ολυμπίας όπου εξελίσσεται η υπόθεση του έργου.

Όμως αυτό που αποτελεί το ιδιαίτερο στοιχείο για την επιλογή του Ρήγα, γεγονός που συνάγεται και από την συνδυαστική ανάγνωση του *Νέου Ανάχαρση*^[5] είναι η έντονη αναφορά του στους Ολυμπιακούς Αγώνες, αναφορά που δεν είχε ακαδημαϊκό ή συναισθηματικό απλώς χαρακτήρα, αλλά συνδεόταν άμεσα με τους προσανατολισμούς της Γαλλικής Επανάστασης και των εν γένει ριζοσπαστικών ιδεών, που στα πλαίσια συγκρότησης μιας αντιφεουδαρχικής-κοσμικής ιδεολογίας, προσέφευγαν στην αρχαία Ελλάδα, επιζητώντας, ανάμεσα στα άλλα και την αναβάπτισή τους στο πνεύμα των Ολυμπιακών Αγώνων και του καθόλου ολυμπιακού ιδεώδους.

Κοινωνός αυτού του πνεύματος και αυτής της λογικής, ο Ρήγας την εισάγει με όχημα τα *Ολύμπια*, ανοίγοντας ενενήντα οκτώ χρόνια πριν τον δρόμο στον βαρόνο ντε Κουμπερτέν και τον Δημήτριο Βικέλα.^[6]

Στο δεύτερο έργο του κύκλου, την *Βοσκοπούλα των Άλπεων*, οι αναφορές στον αρχαίο κόσμο ή το Βυζάντιο απουσιάζουν παντελώς. Αντιθέτως, ο *Πρώτος Ναύτης* μας παραπέμπει στον αρχαίο ελληνικό κόσμο· στα Κύθηρα όπου (Υψηλοί πύργοι καὶ ναοὶ ἔρριπτον τὴν λάμψιν τους βαθιά μέσα εἰς τὴν Λακωνικὴν θάλασσαν), χωρίς όμως συγκεκριμένες ή ιδιαίτερες παρεμβολές ή προεκτάσεις.

Το δεύτερο έργο που ο Ρήγας κυκλοφόρησε στην Βιέννη το 1797 ήταν ο τέταρτος τόμος του *Νέου Ανάχαρση*, σε μετάφραση του ιδίου και του Γεωργίου Βεντότη.

Δεν αποτελεί υπερβολή, κατά την γνώμη μου, ότι το καλύτερο όχημα προς επιβεβαίωση της καθοδηγητικής αρχής του Ρήγα «Παράδειγμά μας εἶναι τῶν προπατόρων μνημιαί»,^[7] ήταν η επιλογή μετάφρασης και έκδοσης του *Νέου Ανάχαρση* του Αββά Μπαρτελεμύ, ένα έργο που γνώρισε επανειλημμένες εκδόσεις και μεταφράστηκε στις κυριότερες ευρωπαϊκές χώρες, ένα έργο που μέσα από τα μάτια του νεαρού Σκύθη Ανάχαρση αναστηλώνεται σε όλο του το εύρος και την λάμψη ο αρχαίος ελληνικός κόσμος.

Αν στα προαναφερθέντα έργα ο Ρήγας, μέσω της αφετηριακής επιλογής και των εμβόλιμων υποσημειώσεων αποκαλύπτει ως ένα βαθμό και εμμέσως την οπτική του προς το κεντρικό, όσον αφορά το παρελθόν, σημείο αναφοράς του, στον *Νέο Ανάχαρση* η όλη παρέμβασή του είναι σαφής και αποκαλυπτική.

Εδώ πλέον, οι εμβόλιμες υποσημειώσεις του δεν έχουν απλά επεξηγηματικό, πληροφοριακό ή διευκρινιστικό χαρακτήρα, αλλά εμπεριέχουν και θέση συγκεκριμένη, που οδηγεί στην σαφή αναγωγή. Θα σταθώ σε δύο από τις πλέον χαρακτηριστικές:

Αναλύοντας στην πρώτη, με θαυμαστή γνώση και ακρίβεια τα ποικίλα είδη αρχαίων ελληνικών χώρων σημειώνει χαρακτηριστικά δίκην επιλόγου «Αφοῦ ἐχάσαμεν τὸ πᾶν, συνεχάθησαν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν χώρων».^[8]

Στην δεύτερη υποσημείωση, η κριτική του έχει ονοματεπώνυμο. Εδώ, με αφορμή την περιγραφή της Κοιλιάδας των Τεμπών από τον Μπαρτελεμύ, βρίσκει την ευκαιρία να ασκήσει αυστηρή κριτική στα αναφερόμενα από τον Γερμανό κληρικό Κορνέιγ ντε Παβ, συγγραφέα του έργου *Φιλοσοφικές έρευνες περί των Ελλήνων*, στηλιτεύοντας τον εμφανή μισελληνισμό και εμπάθειά του.^[9]

Ως κατακλείδα της όλης παρεμβάσεώς του, μπορεί να θεωρηθεί η όχι, κατά την γνώμη μου, τυχαία «Εΐδησις» που παραθέτει κλείνοντας το έργο, με την οποία καλεί κάθε ενδιαφερόμενο για την διατήρηση της κλασικής κληρονομιάς μας να διασώσει στην Ιωλκό «έν μάρμαρον, ἐφ' οὔ εἶναι τρία πρόσωπα μέχρι τῆς ζώνης· τὸ μεσαῖον αὐτῶν μὲ περικεφαλαίαν καὶ βασιλικὴν κορώναν· ἔχει ἐπιγραφὴν τοιαύτην: *Ἐλπίς Ἀχιλλέως Ἥρωσ χρηστὲ χαῖρε*.

Οἱ ἐκεῖσε κάτοικοι Τοῦρκοι τὸ ἐσύντριψαν εἰς δύο. Προτοῦ λοιπὸν νὰ χαλασθοῦν καὶ τὰ πρόσωπα, παρακαλεῖται παρὰ τῶν φιλολόγων ὅστις εἰς Μαγνησίαν ἐνδημεῖ ζωγράφος, νὰ τὰ ζωγραφίσῃ καὶ νὰ τὰ στείλῃ νὰ τυπωθῶσιν».^[10]

Το έργο όμως εκείνο, σε συνδυασμό με τον *Νέο Ανάχαρση*, στο οποίο αποτυπώνεται με τον εμφανέστερο και ουσιαστικότερο τρόπο η σχέση του Ρήγα με το παρελθόν, είναι η δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*.^[11]

Πρόκειται για ένα έργο «μνημεῖο πραγματικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του, ἄλλο ἐκδοτικό, πραγματικὴ πατριδογνωστικὴ ἐγκυκλοπαίδεια», όπως εύστοχα το χαρακτήρισε ο Λέανδρος Βρανούσης, ένα έργο έμφορο και κατάστικτο από την αρχαία, βυζαντινὴ και νεότερη ελληνική ιστορία, ένα έργο στο οποίο δίνεται η δυνατότητα στον Ρήγα να κάνει μια αποσπασματικὴ αποτίμηση του ιστορικοῦ βάθους και βάρους του παρελθόντος.^[12]

Θεωρώντας ἄλλης τάξης εργασία, που ἤδη σε μεγάλο βαθμὸ ἔχει πλέον επικαλυφθεῖ ἀπὸ τὴν ογκώδη ἐκδοση τῆς *Χάρτας του Ρήγα* το 1998 που ἐπιμελήθηκε ο Δημήτριος Καραμπερόπουλος, δεν θα σταθῶ στην παράθεση των αρχαίων κ.λπ. τοπωνυμίων που αποτελοῦν ἕναν πραγματικὸ ερευνητικὸ ἄλλο, ἀλλὰ στις ἐπιμέρους ἐμβόλιμες παρεμβάσεις, τόσο μέσω των ἐπιπεδογραφιών, σχεδίων, νομισμάτων, ἀλλὰ και σχολίων για να σχηματίσουμε μια πιο συγκεκριμένη γνώμη για το πὸς ο Ρήγας ἐστιάζει το πρὸς ἐμπνευση παράδειγμά του ἀπὸ τον ουσιαστικὸ αὐτὸν περίπλου στην καθόλου ιστορία μας.

Αρχῆς γενομένης ἀπὸ το πρῶτο φύλλο τῆς *Χάρτας*, το ἐνδιαφέρον μας ἐπικεντρώνεται στην *Επιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, που εἶχε κυκλοφορήσει και ὡς αὐτοτελὴς χάρτης το 1796 και που ἀποτελεῖ, ἐνδεχομένως, τὴν κορύφωση τῆς ὅλης τῆς εργασίας. Πρόκειται για μιαν ἐντυπωσιακὴ γεωγραφικὴ ἀποτύπωση του ευρύτερου περὶ τὴν Πόλη γεωγραφικοῦ χώρου, που ἀποκτᾶ ὅμως βαθύτερη και ουσιαστικότερη σημασία στον βαθμὸ που ο Ρήγας συνειδητᾶ, δίπλα στο παρόν, ἐπιμένει δίκην ἀναστηλώσεως-ἀποκαταστάσεως να καταγράψει τὴν ἀρχαία και βυζαντινὴ κληρονομία τῆς πόλης, για να καταλήξει στο τέλος ἐπιγραμματικά στο πικρὸ δίστιχο «Θωρῶντας τὴν Ἐφτάλοφῃ, τὴ ρήγισσα τοῦ κόσμου, κλάψε και στέναξε βαριά γιὰ τὴν πικρὴ τῆς μοῖρα», κατὰ τὴν εύστοχη ἀπόδοσή του ἀπὸ τον Λέανδρο Βρανούση.^[13]

Στο δεύτερο φύλλο της *Χάρτας* περίοπτη θέση κατέχουν στην αριστερή πλευρά δύο μεγάλες επιτεδογραφίες. Η πρώτη είναι του *Περάσματος των Θερμοπυλών* με ακριβή παράθεση του επιγράμματος του Λεωνίδα και των τριακοσίων, η δε δεύτερη αφορά την *Σπάρτη και των περι αυτήν*, με πλήθος αρχαίων, πελοποννησιακών κυρίως, νομισμάτων.

Στο τέταρτο φύλλο, πέραν του πλήθους των νομισμάτων, που υπάρχουν, άλλωστε, σε όλα τα φύλλα της *Χάρτας*, δεσπόζουν η *Επιτεδογραφία των περί τας Αθήνας* και κυρίως η εξαιρετική αποτύπωση, αντίστοιχη – τηρουμένων των αναλογιών – με εκείνη της Κωνσταντινουπόλεως, της *Επιτεδογραφίας της Φεράς λεγόμενης νυν Βελεστίνας*: αποτύπωση που δίνει επάξια στον Ρήγα τον τίτλο του ερασιτέχνη αρχαιολόγου και πιστού πινακογράφου-επιτεδογράφου, σύμφωνα με την διαπίστωση του Σπυρίδωνος Λάμπρου.^[14]

Στο έβδομο φύλλο κυρίαρχη θέση κατέχουν τα σχέδια αναπαραστάσεως της *Μάχης των Πλαταιών*, η *Επιτεδογραφία της εν Σαλαμίνη ναυμαχίας* και η εντυπωσιακή ως προς την ακρίβεια αποτύπωση ενός *Αρχαίου Ελληνικού Θεάτρου*.

Στο όγδοο φύλλο που καλύπτει τον ευρύτερο μακεδονικό χώρο, εντυπωσιακές είναι οι εμβόλιμες παρατηρήσεις ως: «Πέλλα πατρὶς Ἀλεξάνδρου», «Ἐδεσσα. Ἐδῶ ἐθάπτοντο οἱ βασιλεῖς τῶν Μακεδ[όνων]», «Ἄβδηρα, λαγός, πατρὶς, Δημοκρίτου, Πρωταγόρου», «Στάγειρα. σιδεροκάψια, Πατρὶς Ἀριστοτέλους», κ.λπ.

Μια θαυμάσια *Τοπογραφία της Ολυμπίας* και της περί τον Αλφειό περιοχής κοσμεί το ένατο φύλλο, ενώ στο κάτω δεξιό μέρος του δωδέκατου φύλλου παρεμβάλλονται η *Θέα των Δελφών και των δύο βράχων του Παρνασσού*, ως και μια τοπογραφία των *Τα περί τους Δελφούς*.

Είναι, φρονώ, προφανές ότι ο Ρήγας με την *Χάρτα της Ελλάδος* αποκαθιστά τις ασυνέχειες, ρίχνοντας το γάντι στο άθλιο παρόν με όρους αναμέτρησης ανάμεσα «στο χτες και το σήμερα». Ο πλούτος των αναφορών, σχολίων και απεικονίσεων διαμορφώνει από μόνος του το κριτήριο στην αποτίμηση των πραγμάτων. Το αποτέλεσμα είναι προφανές και αποτυπώνεται στον χρονολογικό κατάλογο των βασιλέων και μεγάλων ανδρών που παραθέτει. Εκατόν είκοσι περίπου σοφοί, στρατηλάτες, ήρωες, ποιητές και καλλιτέχνες του αρχαίου ελληνικού κόσμου, τριάντα του ρωμαϊκού, περίπου ενενήντα του βυζαντινού και είκοσι τέσσερις μόνο από την οθωμανική περίοδο, αποτελούν το πάνθεον μιας εντυπωσιακής ιστορικής βεντάλιας στην οποία κυριαρχούν εμμέσως ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ιουλιανός.^[15]

Και το ίδιο αποτέλεσμα προκύπτει όχι μόνον από τις επιτεδογραφίες, αλλά και το πλήθος των εικόνων-απεικονίσεων που κοσμούν την *Χάρτα*.

Από την εντυπωσιακή παράσταση νίκης του ροπαλοφόρου Ηρακλή κατά της «βαρβάρου Ασιάτισσας» έφιππης Αμαζόνας, την αναπαράσταση της Αργοναυτικής Εκστρατείας, τις απεικονίσεις των Δελφών, του Θεσείου, της Ακρόπολης, του Παρθενώνα, των Μακρών Τειχών, του αγάλματος της Αθηνάς, αλλά και του Κολοσσού της Ρόδου, μέχρι τους τόπους διπλού συμβολισμού των αγώνων για την ελευθερία (Θερμοπύλες,

Πλαταιές, Σαλαμίνα) και για την δημοκρατία (Άρειος Πάγος, Πνύκα, Αγορά Αθηνών), παντού και σε όλα τα επίπεδα ξεδιπλώνεται το λαμπρό παρελθόν που ενισχύει τα αναπόφευκτα ερωτήματα στον Έλληνα υπόδουλο για το «τι έχασε, τι έχει, τι του πρέπει».

Σε αυτό το πλαίσιο θα έλεγα ότι κινείται και το ξεχωριστής σημειολογίας και συμβολισμού έργο του η *Εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, χαλκογραφία πλακισωμένη από τις εικόνες των Σέλευκου, Αντίγονου, Κάσσανδρου και Πτολεμαίου και σκηνές από τα κατορθώματα του μεγάλου στρατηλάτη που «έχάλασε την αυτοκρατορίαν [τῶν Περσῶν]». Ο Ρήγας, αν και συνειδητός φορέας των γαλλικών επαναστατικών ιδεών, προτάσσει την στήριξη στις δικές μας δυνάμεις. Γι' αυτό και επιλέγει ως πρότυπο έναν κορυφαίο Έλληνα στρατηλάτη, που κατετρόπωσε τον Ασιάτη κατακτητή κατοχυρώνοντας την ανεξαρτησία των Ελλήνων, σε μια πολιτική συγκυρία που οι πλείστοι των συμπατριωτών και συμμαχητών του είχαν τα βλέμματά τους στραμμένα στον Ναπολέοντα, αναμένοντας την απελευθέρωση από τα έξω.^[16]

Απουσία διακριτής αναφοράς στο παρελθόν, πλην του εμβλήματος του Ηρακλέους, της αφετηριακής διατύπωσης για τον λαό, απόγονο των αρχαίων Ελλήνων, των εμμέσων αναφορών στο άρθρο 22 (Νὰ ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς) και το άρθρο 35 όπου σε μια πρωτότυπη παρέμβασή του που δεν υπάρχει στο αντίστοιχο γαλλικό άρθρο επαναφέρει, αντλώντας ευθέως από τον Σόλωνα, το μέτρο της σεισάχθειας, συναντάμε στην *Νέα Πολιτική Διοίκηση* συμπεριλαμβανομένου και του *Θουρίου*.^[17]

Αντίθετα στον Πατριωτικό Ύμνο, μοναδικό διασωσμένο τμήμα από το απωλεσθέν έργο του *Εγκόλπιον* [*Στρατιωτικόν*] οι στίχοι των στροφών 33 και 34 μιλούν από μόνοι τους καθαρά:

*Αλέξανδρε, τώρα νὰ βγῆς
ἀπὸ τὸν τάφον, καὶ νὰ ἰδῆς
τῶν Μακεδόνων πάλιν
ἀνδρείαν τὴν μεγάλην,
πῶς τοὺς ἐχθροὺς νικοῦνε,
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!*

*Ὁ Λεωνίδας ποῦ νὰ ζῆ
μὲ τοὺς τρακόσιους του μαζί,
νὰ ἰδῆ τὸν Σπαρτιάτη
πῶς ρίχνεται σάν ἄτι·
τρώγει, πατεῖ, ξεσχίζει
τὴν Τουρκιά, μπρὲ παιδιά!*^[18]

Η κύρια πλευρά στο έργο του Ρήγα και η διαλεκτική της σχέση με τις υπόλοιπες

Δεν είναι, φρονώ, ανάγκη να επιβεβαιώσω το αυτονόητο. Το γεγονός, δηλαδή, ότι στα αδιαμφισβήτητα έργα του Ρήγα η αναφορά-παρουσία του αρχαίου ελληνικού κόσμου σε σχέση με τον βυζαντινό είναι συντριπτική.

Ουσιαστικά, αν εξαιρεθεί η *Χάρτα*, στην οποία ο Ρήγας έχει σαφείς-ουσιαστικές αναφορές στον βυζαντινό κόσμο με κορύφωση την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, ο απλός αναγνώστης θα μπορούσε να βγάλει το συμπέρασμα ότι το Βυζάντιο σχεδόν απουσιάζει από το καθόλου έργο του.

Είναι, λοιπόν, προφανές με βάση τα κείμενα ότι οι απόψεις που προσπάθησαν ή προσπαθούν να θεμελιώσουν έναν «Βυζαντινό» ή έναν «χριστιανό βυζαντινό» Ρήγα σε αντίθεση, υποτίθεται, με έναν «κλασικιστή» ή έναν «εθνικό-κλασικιστή» Ρήγα, βρίσκονται, στην καλύτερη των περιπτώσεων, σε πραγματική αμηχανία στο να βρουν το «απαραίτητο υλικό» για να θεμελιώσουν την άποψή τους.

Η αδυναμία στήριξης στην υπαρκτή ύλη τους οδηγεί σε υποθέσεις εργασίας, ανοίγοντας διάπλατα την πόρτα στην πολιτική του *αν*, με την οποία δεν θεωρούμε αναγκαίο να ασχοληθούμε.^[19]

Αντιθέτως, ίσως έχει νόημα να επανέλθω σε μια παλαιότερη τοποθέτησή μου αναφορικά με τις συνιστώσες που συγκροτούν τον ιδεολογικό και πολιτικό κόσμο του Ρήγα, δεδομένου ότι η στην πορεία του χρόνου εισροή νέων στοιχείων πιστεύω ότι όχι μόνο δεν αποδυνάμωσε, αλλά τουναντίον ενίσχυσε την αρχική τοποθέτηση.

Χωρίς απολυτοποιήσεις όσον αφορά τον αριθμό, έχω συστηματικά σταθεί στις «τέσσερις βασικές συνιστώσες που συγκροτούν το οικοδόμημα που ο Ρήγας ανήγειρε, αφήνοντάς το ημιτελές και με πολλά ερωτηματικά για το ποια θα ήταν η έκταση και η τελική αρχιτεκτονική του».^[20] Οι συνιστώσες αυτές είναι:

I. Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος

II. Ο ενιαίος ιστορικός χώρος. Οι εθνικοί και κοινωνικοί αγώνες των βαλκανικών λαών.

III. Ο Διαφωτισμός στην ευρωπαϊκή και νεοελληνική εκδοχή του και

IV. Οι σύγχρονες επαναστατικές ιδέες· ιδέες που αποτελούσαν σημείο συνάντησης και σύνθεσης της βαλκανικής επαναστατικής παράδοσης με το ορμητικό κύμα διεύρυνσης, ενίσχυσης, ανανέωσης και προσδοκίας που εκόμισαν και σε ολόκληρη την Χερσόνησο του Αίμου οι ιδέες των Γάλλων επαναστατών.^[21]

Είναι σαφές ότι η άποψή μου αυτή αποκλίνει από την τοποθέτηση του δασκάλου όλων μας πάνω στον Ρήγα, Λέανδρου Βρανούση.

Ο Βρανούσης ως γνωστόν στην εξαιρετη πραγματεία του για τον Ρήγα, θεωρεί ότι ο Βελεστινλής αρδεύει το πνευματικό και ιδεολογικό του έδαφος από τρεις πηγές: την βυζαντινή παράδοση, την κλασική δόξα των προγόνων και τις νεωτερίστικες ιδέες της επαναστατικής Γαλλίας.^[22]

Μιλώντας για την βυζαντινή παράδοση την οποίαν κατ' επιλογήν προτάσσει των τριών πηγών (Πρώτη και 88 σειρές έναντι 10 σειρών για το αρχαιοελληνικό ιδεώδες και 4 σειρών για τις επαναστατικές ιδέες), ο Λ. Βρανούσης στο πρώτο μέρος της ανάλυσής του εκτιμά ως μείζον στοιχείο το βάρος της «χιλιόχρονης χριστιανικής αυτοκρατορίας της Ανατολής» και τις επιπτώσεις του στην σκέψη των ραγιαδών και κατ' επέκταση του Ρήγα.

Στην συνέχεια παραθέτει το μοναδικό ουσιαστικά γραπτό αποδεικτικό στοιχείο, αναλύοντας την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* και στέκεται σε δυο συμπληρωματικού χαρακτήρα αναφορές ενισχυτικές – κατά την γνώμη του – της λογικής για την βυζαντινή παράδοση ως κεντρικό στοιχείο της λογικής του Ρήγα.

Συγκεκριμένα γράφει:

«Έχουμ' επίσης την πληροφορία ότι την ίδια εποχή, στη Βιέννη ο Ρήγας παραστάθηκε στην έκδοση του *Χρονικού του Φραντζή*, του άπομνημονευματογράφου που έξιστορεί την "Άλωση..." για να συμπληρώσει λίγο παρακάτω ότι: «Σ' αυτά όλα δέν ξέρουμε αν μπορή να προστεθή και η άποδιδόμενη στο Ρήγα έκδοση του *Άγαθαγγέλου*».^[23]

Ας σταθούμε λοιπόν στις δύο επιμέρους πληροφορίες-αναφορές του Λ. Βρανούση.

Η πρώτη πληροφορία, μη κατονομαζόμενης προέλευσης, για παράσταση του Ρήγα στην έκδοση του *Χρονικού* του Γεωργίου Φραντζή, πέραν του γεγονότος ότι δεν έχει επιβεβαιωθεί με την προσκόμιση του οποιουδήποτε νέου στοιχείου, πέραν του γεγονότος ότι ο ίδιος ο Λ. Βρανούσης δεν επανήλθε ποτέ σε αυτήν, τι μας λέει στην πραγματικότητα; Μας λέει ότι ο Ρήγας ως φίλος και σύντροφος των Μαρκίδων Πούλιου, συχνάζων αλλά και εκδίδων βιβλία στο τυπογραφείο τους, παρέστη στην έκδοση του *Χρονικού* που τυπωνόταν την εποχή εκείνη στο τυπογραφείο τους. Τι πιο φυσιολογικό όσον αφορά την παρουσία – γνώση των αφορώντων την εκτύπωση του *Χρονικού*, που – προφανώς – θα την έβλεπε απολύτως θετικά. Από το σημείο αυτό όμως και πέρα, η αναγωγή του ενδεχόμενου περιστατικού σε στοιχείο στήριξης άποψης για τον «βυζαντινό Ρήγα», αποτελεί υπέρβαση, ανεπαρκή αλλά θεμιτή για τον ακριβολόγο Βρανούση, αλλά άκριτη για τους μετ' αυτόν πλειοδοτούντες.

Τα αυτά ισχύουν και για την επόμενη περίπτωση του *Άγαθαγγέλου*. Εδώ όμως ο μεν Βρανούσης αναφερόμενος στην «άποδιδόμενη στο Ρήγα έκδοση του *Άγαθαγγέλου*» διερωτάται και ο ίδιος αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως στοιχείο η εν λόγω αναφορά και, πενήντα χρόνια μετά, το 2011, κυκλοφορεί ολόκληρο βιβλίο που στηρίζει την όλη επιχειρηματολογία και οπτική στο – κατά την γνώμη του συγγραφέα – «δεδομένο στοιχείο» ότι ο Ρήγας ήταν εκδότης του *Άγαθαγγέλου* στην Βιέννη.^[24]

Στο δεύτερο μέρος του κειμένου του, ο Λ. Βρανούσης αναπτύσσοντας την όλη του προβληματική περί επιρροής της βυζαντινής μας παράδοσης, στέκεται ιδιαίτερος στην κληροδοσία προς τους νεότερους Έλληνες του «σχήματος του οίκουμενικού κράτους της Άνατολης», όπου αφού αναπτύσσει την προβληματική του για το όλον ζήτημα καταλήγει αναφορικά με τον Ρήγα στην παρακάτω διατύπωση:

«Ο Ρήγας, γόνος των ταπεινών ανθρώπων του θεσσαλικού κάμπου, αλλά και τρόφιμος των φαναριωτικών αύλων της βυζαντινής άριστοκρατίας, έζησε από κοντά τις άντιλήψεις και τὰ όνειρα των λαϊκών στρωμάτων και των ήγετικών τάξεων του Γένους.

Άναμφισβήτητοι είναι οι συναισθηματικοί δεσμοί του με την βυζαντινή παράδοση. Οι νέοι προσανατολισμοί του όμως τον τράβηξαν σ' ευρύτερους όρίζοντες. Μ' άποστροφή έβλεπε την "παρακμάζουσα ρωμαϊκή άυτοκρατορία της άνατολης" ό αιώνας του Διαφωτισμού. Ο βυζαντινός "δεσποτισμός" δεν μπορεί να συγκινή το Ρήγα»,^[25] για να συνεχίσει με τις αναφορές του στις δύο άλλες, κατά την γνώμη του, πηγές το αρχαιοελληνικό ιδεώδες και τις επαναστατικές ιδέες, που ενέπνευσαν τον Ρήγα.^[26]

Σε αυτό το συγκεκριμένο πλαίσιο στηρίζεται η ανάλυση του Λεάνδρου Βρανούση για τον «βυζαντινό Ρήγα», αυτοϋπονομευόμενη όμως από την χαρακτηριστική και χωρίς περαιτέρω εμβάθυνση κατάληξή του ότι «ό βυζαντινός "δεσποτισμός" δέν μπορεί να συγκινή τὸ Ρήγα».

Η ανάδειξη της σχέσης ιστορικής συνέχειας / α-συνεχειας του ελληνικού έθνους

και η σύνθεσή τους σε μια ριζοσπαστική πρόταση για το παρόν και το μέλλον

Έχοντας συστηματικά σταθεί στο παρελθόν στην ανάλυση του όλου ζητήματος, προς οικονομία των πραγμάτων και με κίνδυνο κάποιας αυτοεπανάληψης και – δυστυχώς – αυτοαναφοράς, θα επισημάνω ότι η μελέτη των στοιχείων που παρατέθηκαν δεν ενισχύει την επιχειρηματολογία «περί βυζαντινού Ρήγα».

Αναφορικά λοιπόν με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο ως βασική συνιστώσα του ιδεολογικού και πολιτικού κόσμου του Ρήγα μπορούμε συμπερασματικά να επαναλάβουμε την διατύπωση πως «η ενασχόληση του Ρήγα, από τα νεανικά του χρόνια, με την αρχαία πολιτιστική-πολιτική μας κληρονομιά, δεν ήταν μια τυχαία επιλογή, αλλά μια εδραία πεποίθηση που γιγάντωσε βαθμιαία. Με αυτή την έννοια, στηριγμένοι στο ίδιο του το έργο, δεν θεωρούμε παρακινδυνευμένο το συμπέρασμά μας, ότι η ουσιαστική από πλευράς του γνώση του κόσμου των αρχαίων Ελλήνων και των ιδεών τους, αποτελούσε – στην φάση της ωριμότητάς του – μιαν εύκολα διαβατή διαδρομή που συνέδεσε οργανικά την «αφετηριακή» αρχαιογνωσία – αρχαιολατρία του με τα κείμενα του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, που λόγω των ιδιαιτεροτήτων που συγκεκριμένα

έχουμε επισημάνει, του φαίνονταν όχι απλώς οικεία, αλλά και προέκταση ή τμήμα της “δικής του εθνικής κληρονομιάς”.^[27]

Το ξεχωριστό βάρος που έχουν στην καθόλου δραστηριότητά του οι εκδόσεις έργων που άμεσα ή έμμεσα αναδεικνύουν το αρχαιοελληνικό κλασικό ιδεώδες, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι βασική επιδίωξη του Ρήγα ήταν η αποκατάσταση της ιστορίας του ελληνικού έθνους μέσω της επιβεβαίωσης της ιστορικής συνέχειας και η ενδυνάμωση της εθνικής συνείδησης ως αποτέλεσμα της ενίσχυσης της ιστορικής αυτογνωσίας και αυτοπεποίθησης.

Με την καθοριστική όμως επισήμανση, ότι αν υπάρχει κάτι που διαφοροποιεί τον Ρήγα από πολλούς αρχαιολάτρες της εποχής του, είναι το γεγονός ότι η βαθιά αρχαιογνωσία του δεν αποτελούσε όχημα ταξιδιού στο παρελθόν, αλλά την «πρώτη ύλη» με την οποία έπλασε το σύγχρονο ιδεολογικό και πολιτειακό του πρότυπο.

Είμαστε, φρονούμε, σε θέση να υπερασπιστούμε την άποψη ότι πουθενά στο έργο του, η προγονοπληξία και ο στείρος κλασικισμός δεν βρίσκουν έρεισμα. Για τον Ρήγα, η κατάκτηση της νεωτερικότητας δεν έρχεται από το πουθενά, αλλά επαναβαπτίζεται και ξαναγονιμοποιείται σε ένα, οικείο σε αυτόν, έδαφος που για αιώνες είχε μείνει χέρσο». ^[28]

Έχοντας τοποθετηθεί συγκεκριμένα στο πρώτο ερώτημα σχέση Ρήγα – αρχαίου ελληνικού κόσμου, οφείλω ακολουθώντας την οδό των κειμένων να ασχοληθώ και με το δεύτερο ερώτημα, της σχέσης δηλαδή του Ρήγα με το Βυζάντιο.

Αν και η απάντηση έχει ήδη κατ’ ουσίαν εμμέσως δοθεί, θεωρώ απαραίτητες κάποιες διευκρινίσεις που διαφορίζουν την όλη μου λογική από τις αφοριστικές προσεγγίσεις και τα «μαξιμαλιστικού χαρακτήρα δίπολα».

Αυτό λοιπόν που θα πρέπει να διευκρινιστεί είναι ότι τόσο η συστηματική ανάγνωση του έργου του, όσο και η εξαντλητική αναδίφηση στις άμεσες και πρωτογενείς αναφορές που γίνονται σε αυτόν, δεν δικαιώνουν την άποψη της βυζαντινής παραμέτρου ως βασικής και μάλιστα ως πρώτης τη τάξει πηγής άδρευσης του πολιτικού-πολιτικού και ιδεολογικού εδάφους και υπεδάφους του Ρήγα. Πολλώ μάλλον τις αναπόδεικτες μεταγενέστερες σύγχρονες προεκτάσεις της «λογικής του αν», που θέλουν τον «βυζαντινό Ρήγα» να αποτελεί τον διαπρύσιο κήρυκα μιας χρησολογικής (βυζαντινής υποτίθεται) παράδοσης και λογικής.

Αυτό, φυσικά, δεν οδηγεί στο συμπέρασμα αποδοχής της άλλης μεταμοντέρνας και εξίσου καταχρηστικής λογικής για τον «αντιβυζαντινό Ρήγα».

Και οι δύο εκδοχές, γνήσια τέκνα του πολυπλόκαμου μεταπρατισμού, στηρίζονται σε μίαν ανιστόρητη και αντιδεοντολογική λογική τεμαχισμού και επιλογής κατά το δοκούν ό,τι εξυπηρετεί τις επιμέρους ιδεολογικοπολιτικές στοχεύσεις τους.

Αλλά ιστορία είναι, πάνω απ' όλα, η αποδοχή των αδιαμφισβήτητων πεπραγμένων που αναδεικνύει η σχολαστική έρευνα των πηγών.

Η συστηματική μελέτη του Ρήγα αποδεικνύει ότι στο έργο του υπάρχουν στοιχεία της βυζαντινής παράδοσης την οποία ο Ρήγας σαφώς τιμά και την οποία την θεωρεί, όπως και την χριστιανική, αναπόσπαστο κρίκο της ιστορίας του ελληνικού έθνους, οργανικό ταυτοτικό του στοιχείο. Κανένα «μεταμοντέρνο» σόφισμα δεν μπορεί να ανατρέψει την πραγματικότητα αυτή.

Το αδιαμφισβήτητο αυτό γεγονός, δεν αναιρεί όμως την επίσης εκ των κειμένων προκύπτουσα πραγματικότητα, ότι τα στοιχεία βυζαντινής προέλευσης τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά δεν είναι κυρίαρχα ώστε εμφαντικά να τα προτάξει κανείς ή να τα θέσει σε δυναμική αντιδιαστολή με τις βασικές συνιστώσες που συγκροτούν τον ιδεολογικό του κόσμο.

Γι' αυτό και νομίζω ότι δεν χρήζει επαναδιατύπωσης η παλαιότερη επισήμανσή μου ότι η έρευνα των πηγών αλλά και όλης της μεταγενέστερης προβληματικής που έχει αναπτυχθεί επιβεβαιώνουν ότι η έννοια του οικουμενικού κράτους της Ανατολής που ενυπάρχει στο έργο του Ρήγα και αποτυπώνεται και στην Ελληνική Δημοκρατία του της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης*, προσλαμβάνεται από τον ίδιο με όρους διστορικούς.

«Η λεπτομερειακή ανάγνωση και εξέταση της *Χάρτας* του, μας οδηγεί, στο θεμελιωμένο στα ίδια τα στοιχεία που παραθέτει, συμπέρασμα, ότι η προσέγγισή του δεν γίνεται “βυζαντινά”, αλλά “διΐστορικά”. Ο Ρήγας με συνέπεια αναδεικνύει το ιστορικό γεγονός ότι οι απαρχές του οικουμενικού αυτού κράτους ανάγονται στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου, περνούν από την ρωμαϊοκρατία στο Βυζάντιο για να καταλήξουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η απλή και μόνο ανάγνωση μας επιβεβαιώνει δύο πράγματα. Πρώτον, ότι ο Ρήγας σαφώς συμπεριλαμβάνει το Βυζάντιο και δεύτερον ότι – εξίσου σαφώς – όχι μόνο δεν το προτάσσει, αλλά το αφήνει να υπολείπεται αισθητά του αρχαίου κόσμου. Ο Ρήγας με το να προβάλλει εμφαντικά τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, περνάει «δια παραλήψεως» σε δεύτερη μοίρα τον βυζαντινό. Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος, δεσπόζει, ως βασική συνιστώσα της όλης του «φιλοσοφίας» αν και είναι προγενέστερος του βυζαντινού. Ο Βελεστινλής ως γνήσιο τέκνο του Διαφωτισμού, συνδέει όπως και οι Ευρωπαίοι ομοϊδέατες του, το σύγχρονο παρόν με την κλασική αρχαιότητα. Το αφετηριακό υπόστρωμα της Ελληνικής Δημοκρατίας του ανάγεται κατά πρώτο λόγο στον Σόλωνα, τον Κλεισθένη, τον Λυκούργο και τον Περικλή και όχι στους Βυζαντινούς αυτοκράτορες.

Ως εκ τούτου, φρονούμε, ότι η περίπτωση του Ρήγα με βάση την ριζική πολιτειακή του πρόταση, την σαφή ανεξίθρησκη οπτική του, αλλά και την καθ' όλα νεωτερική στάση του και οπτική, σηματοδοτεί το τέλος του υστερογενούς «βυζαντινού κύκλου», ταυτιζόμενη με τις απαρχές της νεωτερικότητας· τις επιδιώξεις δηλαδή για την συγκρότηση ενός νεοελληνικού προσώπου με σαφή σύγχρονα κοσμικά και δημοκρατικά χαρακτηριστικά». ^[29]

- [1] Για περ. βλέπε Α) Λ.Ι. Βρανούσης, *Ρήγας*, εκδ. «Αετός», Αθήνα 1954, σελ. 399, Β) Λεάνδρος Βρανούσης, *Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα*, «Υπέρεια», τόμ. Β', μέρ. Β', Αθήνα 1994, σελ. 564 επ. και Γ) Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδ. «Ε.Ε.Μ.Φ-Β-Ρήγα», Αθήνα-Βελεστίνο 1997, σελ. 22 επ.
- [2] «Μυθολογούν ότι να έστάθη εις την Κύπρον ένας βασιλεύς όνομαζόμενος Πυγμαλίων, όστις έκαμεν ένα πολλά εύμορφον άγαλμα τής νύμφης Γαλάτειας· δια τó όποιον συνέλαβεν έναν τόσον σφοδρόν έρωτα, όπου έδεήθη μεθ' όλης ψυχής την Άφροδίτην να τó έμψυχώση, δια να τó πάρη γυναίκα του· τόν ύπήκουσεν ή θεά, και παίρνοντάς το ό Πυγμαλίων, έγέννησε τόν Πάφον και Κινύραν», αναφέρει σε μια από τις τέσσερεις αρχαιοελληνικού περιεχομένου υποσημειώσεις του ο Ρήγας στο διήγημα αυτό, ενώ δύο ανάλογου χαρακτήρα υποσημειώσεις θα βρούμε στον *Ερωτικό Θάνατο* και μία στο *Τζιράκι του εργαστηρίου*. Για περ. βλέπε: Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα του Ρήγα*, επ. Λ. Βρανούσης, τόμ. Α', εκδ. «Ε.Ε.Ε.», Αθήνα 1968, σελ. 49, 65 επ. και 154.
- [3] Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π., σ. 191.
- [4] Ό.π., σελ. 205, 225, 249, 262-3.
- [5] Για περ. βλέπε Κεφάλαιον ΛΗ': «Όδοιπορία εις την Ηλείαν – Ολυμπιακοί Αγώνες», στο Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, τόμ. Β', ό.π., σελ. 516 επ.
- [6] Για περ. βλέπε Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Γ' έκδοση, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 2012, σελ. 264 επ.
- [7] Για περ. βλέπε *Ύμνος Πατριωτικός*, στο Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, τόμ. Β', ό.π., σελ. 770.
- [8] Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα*, κ.λπ., ό.π., σελ. 457 επ.
- [9] «Ό κύρ Πάβ πρέπει να έβγη από τó βόρειον φροντιστήριό του, να γίνη αύτόπτης τής τοποθεσίας εκείνης, και τότε, πειθόμενος άνυπερθέτως, θέλει όμολογήσει, ως ό Τότ, την ύπεροχήν των από κάθε άλλην. Είδε και άπιστή εις τούς αύτόπτας και λογομαχεί ίσχυρογνομονών, είναι άδικος». Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π., σελ. 469 επ. και Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής κ.λπ.*, ό.π., σελ. 300 επ.
- [10] Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π., σελ. 566.
- [11] Θα σταθώ αποκλειστικά στην *Χάρτα*, η οποία κατ' ουσίαν επικαλύπτει και τις δύο επιμέρους πρώτες χαρτογραφικές εκδόσεις του την *Νέα Χάρτα της Βλαχίας και μέρους της Τρανσυλβανίας* και την *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας και μέρους των γειτνιαζουσών αυτή επαρχιών*. Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π., σελ. 645 επ.
- [12] Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π. σελ. 569-644, Λ.Ι. Βρανούσης, *Ρήγας*, ό.π., σελ. 49, το κεφάλαιο «Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος ή μεγάλος πατριδογνωστικός οδηγός του ελληνικού έθνους;» στο Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής κ.λπ.*, ό.π., σελ. 305-326 και κυρίως την *Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, επιμ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, εκδ. «Ε.Ε.Μ.Φ-Β-Ρήγα», Αθήνα 1998, όπου περιλαμβάνονται τρία, αυτοτελή μεταξύ τους, μέρη. Α) Η *Δωδεκάφυλλη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, και Β) και Γ) οι εργασίες του Δ. Καραμπερόπουλου, *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή και Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1796,1797. Ευρετήριο ονομάτων, προσώπων, τόπων και πραγμάτων*.
- [13] Ας σημειωθεί ότι στο ίδιο φύλλο, στο κάτω δεξιά μέρος, υπάρχουν έξι νομίσματα, στο μεγαλύτερο εκ των οποίων όπου απεικονίζεται στην μία του όψη ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, υπάρχει η χαρακτηριστική φράση «Μαλαγμ: και έδουλώθημεν». Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π., σελ. 581 και 584.
- [14] Για περ. βλέπε Σ. Λάμπρος, «*Η πατρίς του Ρήγα*», περ. «Νέος Ελληνομνήμων», τόμ. 15, Αθήνα 1921, σελ. 56 επ.
- [15] Είναι εμφανής για τον μελετητή του Ρήγα η όχι τυχαία αναγραφή των ονομάτων τους, κατ' εξαίρεσιν σε σχέση με τους υπόλοιπους, με κεφαλαία γράμματα. Για περ. βλέπε Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, *Τα έργα κ.λπ.*, ό.π., σελ. 643-4.
- [16] Ό.π., σελ. 665-671.
- [17] Ό.π., σελ. 681, 691 και 695.
- [18] Ό.π., σελ. 774.
- [19] «Η πολιτική του “αν” έχει πολλούς οπαδούς... γιατί τους απαλλάσσει από το να σκέφτονται και να μελετούν». Για περ. βλέπε Αντόνιο Γκράμσι, *Για την αλήθεια ή για το να λέμε την αλήθεια στην πολιτική*, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 2012, σελ. 139.
- [20] Για περ. βλέπε Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής*, κ.λπ., ό.π., σελ. 447 επ.
- [21] Ό.π., σελ. 34 επ. και σελ. 447 επ.
- [22] Επικεντρώνω τις παρατηρήσεις μου στον Λ. Βρανούση ως κατεξοχήν αφετηριακό αναλυτή της παραπάνω οπτικής. Προφανώς και δεν είναι ο μόνος. Τόσο ο Διονύσιος Ζακυθινός, όσο και ο Απόστολος Δασκαλάκης ανέπτυξαν πριν από αυτόν στοιχεία της όλης προβληματικής. Προβληματικής που συνεχίστηκε και φτάνει ως τις μέρες μας αναπαράγοντας σε πολύ κατώτερο επίπεδο την προβληματική Βρανούση. Αυτό γιατί κατά πρώτο λόγο δεν προσκομίζει το παραμικρό νεότερο στοιχείο στα ήδη κατατεθέντα και κατά δεύτερο γιατί όλα όσα ο προσεκτικός Βρανούσης θέτει ως μη επαληθευμένα και μετά πολλών επιφυλάξεων, με συγκρατημένες διατυπώσεις του τύπου: «Έχουμ' έπίσης την πλη-

ροφορία» ή «δὲν ξέρομε ἂν μπορῆ νὰ προστεθῆ καὶ ἡ αποδιδόμενη στὸ Ρήγα ἔκδοση τοῦ *Ἀγαθάγγελου*», ἡ νεόκοπη ἐκδοχὴ τοῦ «βυζαντινοῦ Ρήγα», τα θεωρεῖ ὡς ἀδιαμφισβήτητα δεδομένα. Για περ. βλέπε Λ.Ι. Βρανούσης, *Ρήγας*, ὁ.π., σελ. 110 ἐπ., Διον. Α. Ζακυθινός, «*Ὁ Ρήγας καὶ τὸ ὄραμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Κράτους τῆς Ανατολῆς*», περ. «Ἐκλογή», τόμ. Δ', Αθήνα 1948, σελ. 670 ἐπ., Απ. Β. Δασκαλάκης, «*Ἡ βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν επαναστατικὴν ἀπόπειραν τοῦ Ρήγα*», περ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», τόμ. Η', τεύχ. 84, σελ. 183 ἐπ. καὶ Γιώργος Καραμπελιάς, *Ἡ ἀνολοκλήρωτη ἐπανάσταση τοῦ Ρήγα*, «Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις», Αθήνα 2011, σελ. 55 ἐπ.

[23] Για περ. βλέπε Λ.Ι. Βρανούση, *Ρήγας*, ὁ.π., σελ. 110-111.

[24] Για τὸ ζήτημα τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Ἀγαθάγγελου*, ἔχει ἤδη ἀναπτυχθεῖ ἓνας προβληματισμὸς τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ των βασικῶν συνηγόρων ὅτι ἡ ἐκδοσις τῆς Βιέννης ἦταν ἔργο τοῦ Ρήγα, ὅσο καὶ ἐκείνων που – κατὰ τὴν γνώμη μου – ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Ρήγας δὲν εἶχε σχέση με τὴν ἐκδοσις αὐτή. Για περ. βλέπε Αλέξης Πολίτης, «*Ἡ προσγραφόμενη στὸν Ρήγα πρώτη ἐκδοσις τοῦ Ἀγαθάγγελου. Τὸ μόνο γνωστὸ ἀντίτυπο*», περ. «Ὁ Ἐραμιστής», ἔτος Ζ', τεύχ. 42, Αθήνα 1969, Γιώργος Καραμπελιάς, *Ἡ ἀνολοκλήρωτη ἐπανάσταση τοῦ Ρήγα*, ὁ.π., Δημήτρης Καραμπερόπουλος, *Ἦταν τελικὰ ὁ Ρήγας ἐκδότης τοῦ Ἀγαθάγγελου;*, ἐκδ. «Ε.Ε.Μ.Φ-Β-Ρήγα», Αθήνα 2009, Ἀστέριος Ἀργυρίου, «*Τὰ “πατριωτικὰ ἔργα” τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στὸ Χρησιμολόγιον τοῦ Νικολάου Παρπαρίου. Ἡ ἰδεολογικὴ διάστασις τοῦ γεγονότος*», ἀνακοίνωσις στὸ 6ο Διεθνὲς Συνέδριον Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας, Βελεστίνου, 4-7 Ὀκτωβρίου 2012 (ἀνέκδοτο) καὶ Λουκάς Ἀξελός, «*Ἡ στήριξις στὶς δικές μας δυνάμεις ὡς θεμέλιος λίθος τῆς ἐθνικῆς στρατηγικῆς τοῦ Ρήγα καὶ ὅμιμες ἀπόπειρες στρέβλωσῆς τῆς*», ἀνακοίνωσις στὸ 6ο Διεθνὲς Συνέδριον Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας, Βελεστίνου, 4-7 Ὀκτωβρίου 2012 (ἀνέκδοτο).

[25] Για περ. βλέπε Λ.Ι. Βρανούσης, *Ρήγας*, ὁ.π., σελ. 111.

[26] Ὁ.π., σελ. 112.

[27] Επιβεβαιωτικὴ ὅλων των παραπάνω, εἶναι καὶ ἡ κατάθεσις τοῦ γιαιτροῦ Νικολίδη, που δὲν ἀποκρύπτει ὅτι «ἔκαμε λόγον περὶ τῶν γαλλικῶν θεσμῶν καὶ ὑπεραπολογήθη τοῦ σημερινοῦ αὐτῶν πολιτεύματος, ἐπειδὴ τοῦτο ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸ παλαιὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος». Για περ. βλέπε Αιμίλιος Λεγρᾶνδ, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή καὶ των συν αὐτῷ μαρτυρησάντων. Ἐκ των ἐν Βιέννῃ Ἀρχείων ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα*, μτφ. Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, τυπ. «Ἀδελφῶν Περρῆ», Αθήνα 1891, σελ. 85.

[28] Για περ. βλέπε Λουκάς Ἀξελός, *Ρήγας Βελεστινλής*, κ.λπ., ὁ.π., σελ. 34 ἐπ. καὶ 449 ἐπ.

[29] Για περ. βλέπε Λουκάς Ἀξελός, *Ρήγας Βελεστινλής*, κ.λπ., ὁ.π., σελ. 35 ἐπ. καὶ 461 ἐπ.